

რთული შედგენილობის მიკროტოპონიმთა მართლწერილობის

უკანასკნელ ხანებში საქართველოში საგრძნობლად გამოცოცხლდა მუშაობა ონომასტიკაში და, განსაკუთრებით, ტოპონიმიაში. ამას გარკვეული ბიძგი მისცა ჩვენს რესპუბლიკაში ონომასტიკური კვლევის ცენტრის — ტოპონიმის ლაბორატორიის დაარსებამ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. ბოლო წლებში ზედიზედ გამოვიდა რამდენიმე მონოგრაფიული ნაშრომი საქართველოს ამა თუ იმ ეთნიკურ-დიალექტური რეგიონის ტოპონიმის შესახებ ვრცელი ტოპონიმკური სიებიტურთ. გამოსაქვეყნებლად მზადაა ან მზადდება დიდძალი მიკროტოპონიმური მასალა, რომელიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში იქნა მოპოვებული სპეციალური მივლინება-ექსპედიციების დროს.

ლექსიკოგრაფიული მუშაობის პროცესი აქტუალურს ხდის, მასალის თეორიულ გააზრებასთან ერთად, წმინდა პრაქტიკული ხასიათის ამოცანების გადაჭრას. ამ სახის ამოცანათა შორის იგარაუდება რთული შედგენილობის ანუ ერთზე მეტი ფუძისაგან შედგენილ ტოპონიმთა მართლწერა.

თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ორთოგრაფიულ საკითხებს შორის რთული შედგენილობის სახელთა მართლწერა ახლო წარსულში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოსაწესრიგებელ საკითხად ითვლებოდა. ამას განსაზღვრავდა საკითხის როგორც თეორიულ-მეცნიერული ღირებულება, ისე, უწინარეს ყოვლისა, მისი პრაქტიკული მნიშვნელობა. სულ რამდენიმე ათეული წელი გვაშორებს იმ პერიოდს, როცა ჯერ კიდევ არ იყო გადაწყვეტილი როგორ გვეწერა: რკინიგზა, რკინი გზა თუ რკინი-გზა, ანდა: ქინძისთავი, ქინძის თავი თუ ქინძის-თავი.

ამჟამად ეს და ამგვარი საკითხები უკვე მოგვარებულია. მოგვარებულადვე შეიძლება ჩაითვალოს მსაზღვრელ-საზღვრულის სტრუქტურის მქონე იმ ტოპონიმთა საკითხიც, რომელთა მსაზღვრელური პრეპოზიციური კომპონენტი მორფოლოგიურად გაცვეთილია (ე. ი. აკლია ბრუნვის ნიშანი ან მისი ნაწილი), ან საერთოდ გაქვავებულია. ეს შეეხება — ატრიბუტული მსაზღვრელის შემთხვევაში — სახელობით ბრუნვას, მარ-

თული მსაზღვრელის შემთხვევაში — მხოლოდობითი რიცხვის ნათესაობით ბრუნვას, ხოლო მრავლობითში — ემფატიკურ ა ნაწილაკს.

მაგალითად:

ა) წითელწყარო, ახალსოფელი, დიდგორი (ატრიბუტულ მსაზღვრელს აკლია სახელობითის ნიშანი. შდრ. წითელი წყარო, ახალი სოფელი, დიდი გორი);

ბ) ვაკიჯვარი (მართულ მსაზღვრელს აკლია ნათესაობითის ნიშნის თანხმონითი ნაწილი. შდრ. ვაკისჯვარი), ხუცუბანი (მართულ მსაზღვრელს მთლიანად ჩამოკვეცილი აქვს ნათესაობითის ნიშანი. შდრ. ხუცის-უბანი);

გ) ბზიკურთკარი, წყაროთუბანი (ნათესაობითის ფორმას -ნ/-თ-იან მრავლობითში აკლია ემფატიკური ა ხმოვანი).

დადგენილია, რომ ყველა ამგვარ შემთხვევაში, როცა პრეპოზიციური მსაზღვრელი ფაქტიურად გაქვავებულია, კომპონენტები ერთად იწერება, მაშასადამე, ტოპონიმები დაუშლელია.

საერთოდ ამგვარ და სხვა სახის რთული შედგენილობის ტოპონიმთა დაწერილობის პრინციპები ჩამოყალიბებულია ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონში (იხ. 1968 წლის გამოცემა). იქვე წარმოდგენილია ამ პრინციპების მიხედვით გამართული ტოპონიმთა სია, რომელიც მოიცავს როგორც მთელი მსოფლიოს, ასევე, კერძოდ, საქართველოს უმნიშვნელოვანესი ჰიდრო- და ორთოგრაფიული ობიექტებისა და დასახლებული პუნქტების სახელწოდებებს, ე. წ. ოიკონიმებს).

ორთოგრაფიული ლექსიკონის მიხედვით, ერთად იწერება აგრეთვე მართული მსაზღვრელისა (სრული ფორმით წარმოდგენილის, მაგრამ ფაქტობრივ გაქვავებულის) და საზღვრულის შემცველი გეოგრაფიული სახელები, როგორცაა ცხენისწყალი, ვარდისუბანი და სხვ., ასევე, საზღვრულთან შეზრდილი მსაზღვრელები: შუა, ქვემო და მისთ. მაგალითად: შუაფხო, შუამთა, ქვემოხევი და ა. შ.

დეფისით იწერება ის სახელები, რომელთა მნიშვნელობაც უდრის კომპონენტების მნიშვნელობათა ჯამს. მაგ., ქართლ-კახეთი, ფშავ-ხევსურეთი, რეფო-შეშელეთი და მისთ.

ორ ნაწილად, ცალ-ცალკე იწერება ის ტოპონიმები, რომელთა პრეპოზიციური კომპონენტები შემდეგი ატრიბუტული მსაზღვრელებია: დიდი, პატარა, ახალი, ქვემო, ზედა, ზემო, ზედა, შუა, გაღმა, გამოღმა, მარცხენა, მარჯვენა, პირველი, მეორე და ა. შ. მაგ., ზემო აბაშა, ზედა ბახვი, პატარა თონეთი და მისთ. ჩვეულებრივ, ეს მსაზღვრელები ქმნიან ანტონიმურ წყვილებს.

დიდი ჰიდრო- და ორთოგრაფიული ობიექტების აღმნიშვნელი სახელები, რომლებშიც საზღვრულად ამ ობიექტების აღმნიშვნელი საზოგად-

დო სახელები გამოდის, ასევე დაშლით იწერება: **კავკასიის ქედი, ფასის მთა** და ა. შ.

ტოპონიმთა მართლწერის იგივე პრინციპებია გატარებული ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაშიც. მაშასადამე, ეს პრინციპები არც შემთხვევითია და არც, აქედან გამომდინარე, დღემოკლე. ქართულ ენაზე არსებულ ამ წყაროებზე უფრო სოლიდური და ავტორიტეტული, ამასთან, თანამედროვე გამოცემები დღემდე — არც ჩვენში და არც სხვაგან — არ არსებობს.

ამასთანავე, მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული ის გარემოებაც, რომ, როგორც ორთოგრაფიული ლექსიკონი, ისე ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია **მაკროტოპონიმიურ** მასალას ითვალისწინებს. მაკროტოპონიმია კი გაცილებით სტაბილურია და ვარიირების მინიმალურ საშუალებას-ღა იძლევა.

რაც შეეხება **მიკროტოპონიმის**, ბევრი ერთეული ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ ჩამოყალიბებული საკუთარ სახელად — ქმნადობის გზაზეა. სემანტიკურად „გამჭვირვალე“ კი სწორედ მიკროტოპონიმია. ეს იმას ნიშნავს, რომ მიკროტოპონიმია ჯერ კიდევ აპელატივების ანუ საზოგადო სახელების სამოქმედო ასპარეზია, განსხვავებით მაკროტოპონიმთა უმრავლესობისაგან. ამიტომ მოულოდნელი არ უნდა იყოს, რომ მიკროტოპონიმთა არამდგრადი ხასიათი მათივე მართლწერის წესებზე გარკვეულ გავლენას ახდენდეს, კერძოდ, ხელს უშლიდეს მათი კომპონენტების ლექსიკალიზაციას და, აქედან გამომდინარე, ერთ სიტყვად გაერთიანებას.

მიუხედავად ამისა, აღნიშნული გავლენისათვის გაზვიადებული მნიშვნელობის მინიჭება გაუმართლებელი იქნებოდა: არ არის საკმაო საფუძველი იმისათვის, რომ ხელოვნურად გავმიჯნოთ გეოგრაფიული სახელოდებები მხოლოდ იმ მოტივით, რომ ერთნი დიდ ობიექტებს აღნიშნავენ, მეორენი კი — მცირეს. ამ ფაქტისადმი დიფერენცირებული მიდგომა უფრო აღსანიშნისათვის ანგარიშგაწევის გამოხატულება იქნებოდა, ვიდრე აღმნიშვნელისათვის. გამოდის, რომ ამ შემთხვევაში ლინგვისტური ფაქტორის ნაცვლად ექსტრალინგვისტური ფაქტორის უპირატესობა უნდა გველიარებინა. ეს კი გავიყვანდა მოცემული ენის გრამატიკული სტრუქტურის ფარგლებიდან, რაც მოგვისპობდა გეოგრაფიულ სახელთა მართლწერის ნორმალიზაციის ყოველგვარ საშუალებას.

ერთ-ერთი უნივერსალური წესი ყოველი სახის რთული შედგენილობის ტოპონიმთათვის, — როგორც მაკრო-, ისე მიკროტოპონიმთათვის — ზემოთ უკვე იყო აღნიშნული: მორფოლოგიურად გაცვეთილი პრეპოზიციური მსაზღვრელის შემცველი ტოპონიმი დაუშლელად უნდა დაიწეროს (**ახალსოფელი, ხუცუბანი, ვაკიჯვარი, ზსიკურთკარი**).

იგივე წესი ვრცელდება მსაზღვრელ-საზღვრულის ინვერსიის შემ-

თხვევაშიც, როცა პრეპოზიციური საზღვრული მორფოლოგიურად ასევე გაცვეთილია: აკლია სახელობითის ნიშანი. მაგ., **გორმაღალი, სვეტმაღალი, ველკეთილი, წყალწმინდა** და ა. შ.

ამ წესს გამონაკლისი არა აქვს და იგი პრაქტიკულადაც არ ირღვევა არც ერთ თანამედროვე ქართულენოვან ტოპონიმიკურ სიაში¹.

სამაგიეროდ, დიდი სიჭრელე შეიმჩნევა მორფოლოგიურად გაუცვეთელი მსაზღვრელის შემცველი სინტაგმის დაწერილობაში, ე. ი. როცა ატრიბუტული მსაზღვრელი სახელობითის ფორმითაა წარმოდგენილი, ხოლო მართული — ნათესაობითის სრული ფორმით². ამ სიჭრელის საილუსტრაციოდ დავასახელებთ ტოპონიმთა მაგალითებს რამდენიმე თანამედროვე მეცნიერის ნაშრომიდან:

იური სიხარულიძე („სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმთა“, წიგნი I, ბათუმი, 1958):

გაღმამერე, გაღმამყანა, გაღმა კახეთი; ქვედანამოვარი, ქვეღამამყალეთი, ქვეღამთხილნარი, ქვეღამთხილვანა.

პავლე ხუბუტია („თუშური კილო“, თბილისი, 1969):

ალის გორი, ბაბოს გორი, ბუცესგორი, მოსისრუვი, კიწლურთ რუვი, ბილოფთ წყარო, სავინთწყარო, დიდოთ ღელე, თოთიფთ ვაკე.

ალექსი ჭინჭარაული („ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონი“, თბილისი, 1969):

ავისგორი, ახუნის გორი, ხოდის გორი, წვრილთ-გორი, ასავალთ გორი, ციხე-გორი, შუაგორი, სხალთ-გორი, შილდის თავი, ბლოს თავი, არხოტის-თავი, მათურის-თავი, სასოვეთ თავი, ქობთ თავი, სასვეეთ თავი, ლჷლის ძირი, ბუქალოს ძირი, გუღარახის-ძირი, ქვემო-ქედი, ლაშარ-ღელე, ჩაბანო-ხაიშო.

¹ სამისოდ სპეციალურად გადაისინჯა უკანასკნელი ოთხი ათეული წლის ქართული ტოპონიმიკური გამოცემები თუ სხვა ხასიათის (ძირითადად ისტორიულ) ნაშრომებს დართული გეოგრაფიულ სახელთა სიები (იხ. ფ. მაკალათიას, ვ. ითონიშვილის, გ. ბედოშვილის, პ. ხუბუტიას, ალ. ჭინჭარაულის, ქ. ძოწენიძის, მ. ჩიჭოვანის და სხვათა ნაშრომები). არ ირღვევა ეს წესი არც საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფაში (იხ. 1966 და 1977 წლების გამოცემები), რომელიც სიზუსტისა და თანამიმდევრულობის თვალსაზრისით საერთოდ ხშირად სცოდავს.

² მათი მართლწერის საკითხი კიდევ უფრო მწვავედ დგას ასომთავრულების მქონე ენებში. ავიღოთ თუნდაც რუსული. როგორ უნდა დაიწეროს, მაგალითად, ლევ ტოლსტოის მშობლიური სოფლის სახელი: **Ясная Поляна, Ясная поляна, Ясная-Поляна, Ясная-поляна** თუ **Яснаяполяна**? როგორც ვხედავთ, ხუთი შესაძლო ვარიანტი (ქართულში მხოლოდ სამი ვარიანტი გვექნებოდა).

ამევე საკითხს უშუალოდ თუ შუალობითად უკავშირდება ტოპონიმთა ნაწილობრივ თარგმნის საკითხიც. მაგ., ტოპონიმებში **ნიუ-იორკი** და **ახალი ორღენი** ამოსავალ ინგლისურ ენაში ერთი და იგივე მსაზღვრელი **New** („ახალი“) გვაქვს. ერთ შემთხვევაში იგი უცვლელად გადმოდის, მეორეში კი ითარგმნება.

ვალერიან ითონიშვილი („ხევის ტოპონიმია“, თბილისი, 1971):

წყაროსთავი, ორლობისთავი, სოფლის თავი, ართხმოს თავი, ჯაჭისთავი, ღორღის თავი, ვეძათთავი, წყაროსძირი, სოფლის ძირი, გზისძირი, ნიშის ძირი, კლდის ძირი, წყაროს რუვი, ვეძისრუვი, ციხეთ უკენა, წვერთუკენა.

ქეთევან ძოწენიძე („ზემოიმერული ლექსიკონი“, თბილისი, 1974):

ჯვრისტყე, ჭალის ტყე, ვაკეტყე, ბრუა ტყე, უნაგერა ტყე, ტყე-ნაურმალა, ნიგ-ვზის თა, ჭალისთა, რუხმეთის თა (სამივეგან მეორე კომპონენტი მ თანხმოვანდაკარგული აპელატივი მთა), ტბა-მთა, გორა-ყანა, ჭალა-ყანა, დედოფლის წყალი, ღარისწყალი, ხევის სერი, ყვირილისპირი, ქვეით ვენახი, ზეითყანა, ზეითჭალა, მალღავეც, ზედღვენახი, დაბლაყანა, დაბლა ვენახი, დაბლა გარემო.

გურამ ბედოშვილი („ერწო-თიანეთის ტოპონიმია“, თბილისი, 1980):

არხისპირები, აძეძისპირი, არხისძირი, ზაქარიასწვერი, თოლენჯის თავი, ბაჩლის-თავი, ლიშოს თავი; ბაღებისხევი, ბაფხისხევი, დათვის ხევი, კარახტინის ხევი, დათვის წყარო, მელიას წყარო, მელისწყარო, დედოფლისწყარო, ტყემლების წყარო; ვეძის-ტყე, პატარატყე, დამწვართყე; გულიათ ახო, თანჯანთკარი, დამწვართსოფელი, დევე-ნაანთხევი, საყდარაგორი, საყდარა ხევი.

როგორც ვხედავთ, ერთი და იმავე ავტორის ნაშრომში ერთი და იგივე კომპონენტი ერთსა და იმავე მოდელში სხვადასხვაგვარი ორთოგრაფიითაა წარმოდგენილი. ამგვარი სიჭრელის ამსახველ ნიმუშთა გამრავლება კვლავაც შეიძლებოდა, რადგან, ჯერ ერთი, საამისო მასალა დასახელებული ავტორების ნაშრომებით არ ამოიწურება, მეორეც, თვით სიჭრელის ფაქტი შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

საქმე ისაა, რომ ველზე მუშაობის დროს მიკროტოპონიმიური მასალის მოპოვებისას ჩამწერს გარკვეული პროფესიული ალღო უკარნახებს, — ანდა ამას თვით ინფორმანტი მიაჩნებდა, — რომ ყველა ჩაწერილი ერთეული არ არის ერთნაირი ტოპონიმიკური ღირებულებისა. კერძოდ, ინფორმანტს (თუკი მას მეხსიერება არ ღალატობს), არ გამოჩნება ისეთი ტოპონიმი, რომლის საზოგადო მნიშვნელობა არ უდრის კომპონენტების მნიშვნელობათა ჯამს (სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ისეთი ტოპონიმი, რომლით აღნიშნულ-მითითებული ობიექტი ფუნქციურად დაცლილია მის სახელწოდებაში ჩადებული შინაარსისაგან (მაგ., **რკინისჯვარი, ცხრაწყარო, ბაღისხიდი...** არც ერთ ამ შემთხვევაში სინამდვილე არ შეეფერება სახელწოდებას და პირუკუ).

საერთოდ, რაც უფრო ბუნდოვანია სემანტიკურად ერთეული (იგულისხმება სინქრონიული დონე), ანუ, რაც უფრო „ასემანტურია“ იგი, მით უფრო მაღალია მისი ტოპონიმიკურობის ხარისხი.

იგივე შეიძლება ითქვას ტოპონიმის აპელატიური მნიშვნელობისა და ობიექტის ფუნქციის შესაბამისობის შესახებ: რაც უფრო შეუსაბამოა აღმნიშვნელის (ტოპონიმის) საზოგადო მნიშვნელობა აღსანიშნის (გეოგ-

რაფიული ობიექტის) რეალურ ფუნქციასთან, მით უფრო ძლიერია სახელის ტოპონიმიკური ძალა.

ამ უკანასკნელი დებულების საილუსტრაციოდ უფრო თვალსაჩინო მასალას წარმოგვიდგენს მაკროტოპონიმია, განსაკუთრებით, დასახლებული პუნქტების სახელწოდებანი — ე. წ. ოიკონიმები, რომელთა ერთ-ერთი კომპონენტი ჰიდროგრაფიული (წყლების) ან ოროგრაფიული ობიექტების (მთების) აღმნიშვნელი საზოგადო სახელებია. მაგალითად, საქართველოს სოფლების სახელები: **ვანისქედი, წითელგორა, მსხალგორი, შუახევი, ხევსჭალა, წითელწყარო, წყალწმინდა...**

მსგავსი მასალა, ცხადია, მიკროტოპონიმიაშიც დაიძებნება, მაგრამ აღსანიშნავია და აღმნიშვნელს შორის ზემოხსენებულ შეუსაბამობათა რიცხვი აქ საგრძნობლად კლებულობს: მრავალი სახელი კონტექსტუალური ორიენტირის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ასეთებია, განსაკუთრებით, პატრონიმული ტოპონიმები და, საერთოდ, ყველა ის ტოპონიმი, რომლის შექმნაშიც მონაწილეობს ნათესაობით ბრუნვაში დასმული ანთროპონიმი ანუ ადამიანის სახელი, გვარი, მეტსახელი, შტოგვარი... მაგ., **ილიას ნამოსახლი, არქიფოს წყარო, პლატონის გარემო** და მისთ.

ანალოგიური ტოპონიმების პირველი კომპონენტი, მეტადრე თუ იგი ადამიანის საკუთარი სახელია, შეიძლება შეიცვალოს კიდეც (ვთქვათ, მიწის, წყაროს და ა. შ. მემკვიდრეობით გადაცემის საფუძველზე). ამიტომ ასეთი ერთეულები მხოლოდ ნახევარტოპონიმებად ანუ, როგორც მათ უწოდებენ, „ტოპონიმ-ფემერებად“ აღიქმება³. ამგვარ ერთეულთა ტოპონიმიზაცია თვით პირველი კომპონენტის სემანტიკურ გაფართოებასთან (და, რიგ შემთხვევაში — გაუცხოებასთან) იქნება დაკავშირებული: ვთქვათ, თუ ადამიანის სახელის ნაცვლად გვარი (ან შტოგვარი) მონაწილეობს შესიტყვებაში და, განსაკუთრებით კი — ეთნონიმი. მაგ., **მესხის დობილო, ოსის ნასახლარი** და მისთ. შდრ. თბილისის მიკროტოპონიმიდან — **თათრის მაიდანო**.

ასეთ შემთხვევებში გენტიური მსაზღვრელი, რომლის აღსანიშნი

³ ამასთან დაკავშირებით ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს შემდეგი ფაქტიველზე მუშაობის პრაქტიკიდან (ს. ფუთი, 1974 წ.): ინფორმანტმა, რომელსაც ვთხოვეთ, ჩვეულებისამებრ, დეტალურად აღენუსხა თავისი სოფლის ტოპონიმია, საკუთარი ინიციატივით რვეულში ჩამოწერა ე. წ. „სოფლები“ (ამ სათაურით გააერთიანა მან პატრონიმები!). სინამდვილეში კი ლექსემა „სოფლი“ ასემანტიურია: იგი ნათესაობითის ნიშანზე დართული -აულ სუფიქსის ასიმილირებულ ვარიანტს წარმოადგენს. ამიტომ, ცხადია, ამგვარი ტოპონიმები დაუშლელად უნდა დაიწეროს. მაგ., **ვანოსოფლი, მესხისოფლი** და ა. შ. შდრ. ინფორმანტის მიერ ჩაწერილი ვარიანტები: **ვანოს სოფლი, მესხის სოფლი** და მისთ. ანთროპონიმისა და აფიქსის ამგვარი გათიშვა წერა-კითხვის მცოდნე ინფორმანტის იმდენად მის უწიგნურებას კი არ აღასტურებს, რამდენადაც მის პოზიციას — მსგავსი სახელები არ მიიჩნის კუმარიტ ტოპონიმებად.

უკვე ისტორიის კუთვნილებაა, უფრო სტაბილურად მკვიდრდება ადგილის სახელში და მის ტოპონიმიზაციას ემსახურება. თუკი ამა თუ იმ მფლობელის (აღმშენებლის და სხვ.) სახელი მონაწილეობს ადგილის სახელში და ეს მფლობელი ცოცხალია, ფუნქციონირების ამ ეტაპზე ერთეული ტოპონიმად ვერ ჩაითვლება, ან, უკეთ, პირობითად ჩაითვლება ტოპონიმად.

მაგრამ, ასეა თუ ისე, ამგვარი ერთეულების მართლწერის წესების შემუშავებისას ყოველთვის ვერ მოხერხდება (და აკი ვერ ხერხდება კიდევ) ზუსტი რეალიების დადგენა⁴ და ამის კვალობაზე მასალის დიფერენცირება ორთოგრაფიული თვალსაზრისით. ამიტომ საჭირო ხდება რომელიმე ერთი გზის არჩევა, ერთი პრინციპის მომარჯვება.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამის ერთადერთი, უპრეცედენტო ცდა არსებობს. იგი ითვალისწინებს ყოველგვარი რთული შედგენილობის მქონე ტოპონიმთა დაუშლელად წერის პრინციპს⁵. სათანადო არგუმენტები ასეთია:

1. ტოპონიმი, სხვა საკუთარ სახელთა მსგავსად, დაცლილია თავისი ეტიმოლოგიური, ტოპონიმამდელი მნიშვნელობისაგან. მისი ტოპონიმიკური მნიშვნელობა აღსანიშნ ობიექტზე მითითებაა.

2. თუ ორ- და მეტსიტყვიან ტოპონიმებს ცალ-ცალკე დავწერთ, მაშინ მართლწერის ეს კანონი უნდა გავრცელდეს ადამიანთა საკუთარ სახელებსა და გვარებზე (დედის იმედი, ხახლთ ხუცის შვილი, ცალ ქალაქი), რაც სავსებით გაუმართლებელია.

3. ტოპონიმის ერთ სიტყვად წერას გამართლება აქვს ტოპონიმის კონტექსტიდან გამორჩევის მიზნითაც (მაგ., „საქონელი წავიყვანე წყაროთა მზვარის პირმზითში“, ან: „დაგელოდები უძილაურთ წისქვილის ჭალაში“ — ძნელი გასაგებია, რომელია აქ ტოპონიმი. შდრ. „საქონელი წავიყვანე წყაროთამზვარისპირმზითში“, „დაგელოდები უძილაურთწისქვილისჭალაში“)⁶.

არგუმენტები საყურადღებოა და ანგარიშგასაწევი, მით უმეტეს, რომ რთული შედგენილობის ტოპონიმთა მართლწერის ცალსახად და ერთგვარად მოწესრიგებას ისახავს მიზნად. ისიც უნდა ითქვას, რომ ეს არგუმენტაცია მხოლოდ სიადვილისათვის კი არაა მოხმობილი, არამედ გარკვეული ტოპონიმიკური პოზიციის ამსახველია. ესეც არ იყოს, პრინციპის ერთი-

⁴ მეტადრე საქართველოში, სადაც გარკვეული ტრადიცია მოსდგამს წინაპრის სახელის ხშირ გამეორებას მომდევნო თაობათა წარმომადგენლებს შორის.

⁵ იხ. ფ. მაკალათია, არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმიკა, კრებული „ტოპონიმიკა“, I, 1976, გვ. 68.

⁶ იქვე.

ნობა პრაქტიკულად მოსახერხებელიცაა: მან ტოპონიმთა სიას თუ ლექსიკონს სასურველად მწყობრი და თანმიმდევრული სახე უნდა მისცეს. ამას ემატება ტოპონიმთა საერთო ტენდენცია შეკუმშვისაკენ, კომპაქტურობისაკენ.

და მაინც, მოცემული სახის ტოპონიმთა დაუშლელად წერა ყველა შემთხვევაში გამართლებული არ ჩანს: მას გარკვეული გრამატიკული და სემანტიკური ხასიათის დაბრკოლებები ელოდება:

ჯერ ერთი, გადაულახავ სიძნელეს ქმნის თანხმოდანფუძიანი ატრიბუტული მსაზღვრელი, რომელიც სათანადო კონტექსტში საზღვრულთან ერთად იბრუნვის. მაგ., სახელობითშია **თეთრი წყარო**, მაგრამ შდრ. „**თეთრ წყაროში** მივიღივარ“. გამოდის, რომ ამგვარ ტოპონიმებს ერთი შინაგანი ფორმა არა აქვს, მაშასადამე, გრამატიკულად დაშლადია, ხოლო, რაკი დაშლადია, ამის კომპენსაცია ერთ აღსანიშნ ობიექტზე მითითებით (რაც ტოპონიმის ძირითად სემანტიკურ ფუნქციას წარმოადგენს) ვერ მოხერხდება. გრამატიკული და სემანტიკური ფაქტორები აქ პარამონიას ვერ ქმნიან — ეთიშებიან ერთმანეთს (იგივე პრობლემა დგას ზემოხსენებულ Ясная Поляна-ს შემთხვევაშიც, სადაც სინტაგმის ორივე კომპონენტი იბრუნვის).

თქმული ეხება ყველა თანხმოდანფუძიან ატრიბუტულ მსაზღვრელს, მათ შორის, ისეთ პროდუქტიულ ზედსართავეებს, როგორიცაა: **ახალი, ძველი, მრგვალი, გრძელი, პირველი, წითელი, თეთრი** და მისთ.).

მეორე: ტოპონიმთა კომპონენტების ერთად წერის სასარგებლოდ რთული შედგენილობის ანთროპონიმების, განსაკუთრებით, გვარების ანალოგია არ გამოდგება, რადგან ერთი აღსანიშნი — ერთი აღამიანი — ამჟამად მხოლოდ გვარით ან მხოლოდ სახელით კი არ აღინიშნება, არამედ სამელემენტოვანი (ყოველ შემთხვევაში, არანაკლებ ორელემენტოვნისა) სისტემით: სახელი, მამის სახელი, გვარი. ამას ემატება საზოგადო სახელები **ძე** ან **ასული**, და ყოველი მათგანი ცალ-ცალკე იწერება და არა ერთად! მეორეცაა და, თვით კომპოზიტიური ფორმის გვარი ასეთად სწორედ იმიტომ იქცა, რომ იგი ფიქსირებული, სოციალური გახდა, თაობიდან თაობაზე გარდამავალი და თაობათა გამაერთიანებელი. სწორედ ამ ფაქტორის გამო უნდა მომხდარიყო ანთროპონიმის ფონეტიკურ-მორფოლოგიური ცვლთა.

უნდა აღინიშნოს, რომ **ძე** და **შვილ**-ით ნაწარმოებ გვარებში ეს პროცესი ფონეტიკურად გარდუვალი იყო: შერწყმულ სიტყვაში სიბილანტებმა (**სძ**, **სშ**) ერთად ვერ გაძლო, მაგრამ დაშლად ერთეულში — მამის სახელში, სადაც **ძე/ასულ**-ის ვარიირების საშუალება გვაქვს, იგივე **ხ** (ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისეული) იმავე პოზიციაში არ იკარგვის (შდრ.

მამის სახელი გიორგის ძე და ისტორიულად მისგან წარმომდგარი გვარი გიორგიძე).

რაც შეეხება საზოგადო სახელებისა და ტოპონიმების აღრევის საფრთხეს კონტექსტში ხმარებისას, მათს ურთიერთობას, ჩვეულებრივ, თვით კონტექსტი აწესრიგებს (თუ საამისოდ ენამ სიტყვაწარმოება არ გამოიყენა). ესეც არ იყოს, ომოფორმული კონტექსტები მეტად მცირეა იმისათვის, რომ მათში მონაწილე ტოპონიმები ორთოგრაფიულად დიფერენცირებული გავხადოთ.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ზოგჯერ ერთსა და იმავე ტოპონიმს აღსანიშნი ობიექტიც კი ეცვლება. ეს ის შემთხვევაა, როცა ტოპონიმში მონაწილეობენ მსაზღვრელები: **გაღმა, გამოღმა, მარჯვენა, მარცხენა, წინა, უკანა...** მაგ., რომელიმე **გაღმა უბანი** წყლის ან გორის გამოღმა მცხოვრების პოზიციას ასახავს, გაღმელისათვის კი იგივე ტოპონიმი სხვა ობიექტის აღმნიშვნელ-მიმითებელი სახელი იქნება (გავიხსენოთ ამ მოვლენის შებრუნებული ვარიანტი: ერთი და იმავე ობიექტის აღმნიშვნელი ტოპონიმები ამიერკავკასია და **Закавказье**, სადაც **ამიერ** და **за** (= „მიერ“) ანტონიმური ფუნქციის წინდებულება).

ამას გარდა, არ უნდა უგულებელვყოთ **მიკროტოპონიმიური** მასალის აღწერის სპეციფიკა: აღინუსხება ყოველი ობიექტი — დიდი თუ მცირე, ბუნებრივი თუ ხელოვნური, რასაც კი თავისი სახელი ჰქვია და ამ სახელით სხვას უპირისპირდება. გასაგებია, რომ ყველა სახელი ერთი რიგისა არ იქნება: ზოგი ტრადიციულია, ზოგიც ახლა იქმნება — საზოგადო და საკუთარი სახელების მიჯნაზეა, მაგრამ აღწერისას მაინც აღინუსხება, ვინაიდან მათი სოციალური სანქციაც და ფუნქციაც უკვე აშკარა ჩანს. მართალია, ასეთ ერთეულებს ინფორმანტი მიჯნავს მის მიერვე ჰემმარტად მიჩნეულ ტოპონიმთან, მაგრამ მეცნიერებისათვის მათი მნიშვნელობა განუზომელია: ისინი თვალსაჩინოს ხდიან ტოპონიმიზაციის პროცესს.

ამგვარი ერთეულების შემქმნელი ბირთვია ანთროპონიმები და ხელოვნური ობიექტების (ეკლესია, წისქვილი, სასაფლაო...) აღმნიშვნელი საზოგადო სახელები. ასეთი მიკროტოპონიმები ხშირად დაშლადია — სინქრონულადაც და დიაქრონიულადაც: დროთა განმავლობაში ერთი სახელი შეიძლება მეორემ შეცვალოს (მაგ., ოჯახის წევრთა გარდაცვალების, თაობათა ცვლის კვალობაზე), ანდა იმავდროულად პარალელური ვარიანტებიც ჰქონდეს სხვა ანთროპონიმების მონაწილეობით.

საკუთარი სახელის ამგვარი ავტონომიურობის გამო მიკროტოპონიმთა სიისა თუ ლექსიკონის შედგენისას მიზანშეწონილია საკუთარი სახელი (ანთროპონიმი, ტოპონიმი, ეთნონიმი) ნებისმიერ პოზიციაში, თუკი პრეპოზიციური სიტყვა მორფოლოგიურად გაუცვებელია, იზოლირებულ-

ლი იყოს შეხამებული სიტყვისაგან (მაგ., ვაკე კახრიული, ვაკე კაპანაძე-ები, მესხის მინდორი, ფხალაძის ნამოსახლი...⁷).

ნაკლები ავტონომიურობით და შერწყმისადმი მეტი მიდრეკილებით გამოირჩევა საზოგადო სახელები — აპელატივები, რომლებიც ტოპონიმებთან დამთხვევას, ომოფორმულობას თავს აღწევენ ერთგვარი „გაუცხოებით“ — აფიქსების დართვით ან — უპირატესად — სხვა ფუძესთან შერწყმით. ეს აპელატივებია, უწინარეს ყოვლისა, დასახლებული პუნქტების აღმნიშვნელი საზოგადო სახელები: **ქალაქი, სოფელი, დაბა, უბანი...** გავიხსენოთ, რომ ამჟამად საქართველოს ოიკონიმიში არ დასტურდება არცერთი **ახალი ქალაქი, ახალი სოფელი, ახალი დაბა, ახალი უბანი**, არამედ: **ახალქალაქი, ახალსოფელი, ახალდაბა, ახალუბანი**. მათ მრავალი დუბლეტი მოეპოვებათ:

ამავე გზითაა წარმოქმნილი ტოპონიმები: **ზენობანი, ქვენობანი, შუბანი** და ა. შ., რომელთა კომპონენტების მიჯნაზე ხდებოდა ა და უ ხმოვნების თავმოყრა, რაც მათი შერწყმით დასრულდა. მაგრამ იგივე ფაქტორი აღარ მოქმედებს, როცა მომდევნო საზღვრული იმავე ხმოვნით დაწყებული ტოპონიმია (მაგ., **ზედა ურთხნალი**).

შერწყმისადმი დიდი მიდრეკილებით გამოირჩევა აგრეთვე საზოგადო სახელი **წყალი**, რომელიც ტოპონიმთან შეხამებისას ჰიდრონიმის მაწარმოებელი -**ურა** სუფიქსის როლს ასრულებს (შდრ.: **ჩარგალი — ჩარგულურა** და **ხანი — ხანისწყალი**).

ასეთსავე ტენდენციას ავლენენ სხეულის ნაწილთა აღმნიშვნელი ის სახელები, რომლებიც ტოპონიმებში მეტაფორული გააზრების შედეგად ობიექტის გარკვეულ ნაწილზე მიუთითებენ, საორიენტაციო ფუნქციას ასრულებენ. ეს სახელებია: **თავი, ძირი, პირი, გვერდი** და მისთ. ისინი დამოუკიდებელ ტოპონიმებად არ იხმარებიან და ამიტომ მათი იზოლაცია ნათესაობითში მართული მსახვრელისაგან გაუმართლებელია (მაგ., **რუსთავი, რუისპირი, რუისბოლო, წყლისპირი, ციხისძირი** და მისთ.).

უნდა აღინიშნოს ერთი ფონეტიკურ-ინტონაციური თავისებურებაც: ერთმარცვლიანი საზოგადო სახელები ენკლიტიკის ან პროკლიტიკის ძალით ერწყმიან წინამავალ ან მომდევნო სიტყვებს. ამდენად, მიზანშეწონილია ამ ტენდენციის გრაფიკული გაფორმებაც. მაგ., **ვაკემათა, ვაკემათე, ქალატყე, მთაწმინდა** და ა. შ.

ამგვარად, ქართული ორთოგრაფიული ტრადიციებისა და მიკროტოპონიმთა ზოგადი ტენდენციების გათვალისწინებით მიზანშეწონილია შემდეგი წესების დაცვა:

⁷ ეს პრინციპი გატარდა საქართველოს ოიკონიმი ინვერსიული ლექსიკონის შედგენისას. იხ. შ. აფრიდონიძე, ფ. მაკალათია, ქართული ოიკონიმები, კრებ. „ტოპონიმია“, II, 1980.

1. დეფისით გამოიყოს ერთმანეთთან თანწყობით შეერთებული ტოპონიმები (სვიანა-როსტიანა, საალანო-საფაჩულიო...)⁸;

2. ცალ-ცალკე დაიწეროს:

ა) მორფოლოგიურად გაუცვეთელი თანხმომავნადიანი ატრიბუტული მსაზღვრელი და მისი საზღვრული (თეთრი წყლები, მრგვალი მინდორი...);

ბ) საკუთარი სახელის (ტოპონიმის, ანთროპონიმის...) შემცველი ტოპონიმები (ლაშის იგორეთი, კიცხის იგორეთი. შდრ. ტოპონიმები: ლაშე, კიცხი; დიდი ატენი — პატარა ატენი, ჩხეიძეების გარემო, ზედა ჭუმბურიძეები...);

გ) აღსანიშნი ობიექტის შესაბამისი საზოგადო სახელების შემცველი ტოპონიმები (ძმათა სასაფლაო, ეკლესიის გარემო...);

3. ყველა დანარჩენ შემთხვევაში რთული შედგენილობის ტოპონიმები, დაუშლელად, შერწყმულად დაიწეროს.

⁸ ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, რომ საქართველოს სსრ გეოგრაფიულ სახელთა რუსულად გადმოცემის ინსტრუქციაში (1971 წლის გამოცემა) ერთნაირად — დეფისითაა გათიშული როგორც თანწყობით დაკავშირებული სახელები (მაგ., საალანო-საფაჩულიო), ასევე ქვეწყობით დაკავშირებული სახელები, ატრიბუტული მსაზღვრელი და საზღვრული (მაგ., მეორე-სვირი, დიდი-ატენი). აღრინდელ — 1957 წლის გამოცემაში კი დეფისითვე იწერებოდა მართული მსაზღვრელისა და საზღვრულის შემცველი სინტაგმებიც (მაგ., ხანის-წყალი). ცხადია, რომ პრინციპი ერთგვარი და თანმიმდევრული არ არის.